

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна,
канд. юрид. наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-7372-7134
Україна

«РЕЛЬЄФ» ЯК РІЗНОВИД СПАДКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРАВІ ФЕОДАЛЬНОЇ АНГЛІЇ

Вивчення генези правових звичаїв у феодальному праві має велике значення для розуміння формування державно-правової і економічної системи середньовічної Європи. Одним з таких звичаїв в праві феодальної Англії було спадкове зобов'язання у вигляді феодального платежу, що мав назву «рельєф», який спадкоємець повинен сплатити своєму лорду після смерті попереднього власника. Сплата рельєфу відігравала вагомий роль у підтриманні ієрархічної структури феодального суспільства, фіксувала передачу земельних володінь та забезпечувала стабільності феодальної системи. Дослідження еволюції правових звичаїв, що стосувалися спадкових зобов'язань є важливим для розуміння механізму влади і залежності в феодальному англійському суспільстві та основних принципів функціонування феодальної держави в цілому.

Феодальна система середньовічної Англії була складною ієрархічною структурою, що формувалася впродовж кількох століть. У цій системі лорди-сюзерени та васали були пов'язані низкою зобов'язань, які регулювали їхні взаємовідносини та забезпечували стабільність соціального ладу. Основою феодальних відносин були не лише військові та адміністративні зобов'язання, але й фінансові платежі, які здійснювали економічну підтримку цієї ієрархії. Важливим елементом цих зобов'язань став рельєф – платіж, що визначав умови успадкування землі і передачі майна, закріплюючи фінансові зв'язки між лордами та залежними від них васалами і окреслював права обох сторін. Рельєф, як правило, розглядався як платіж лорду-сюзерену, що сплачувався спадкоємцем васала за право успадкувати його феода.

Правовий звичай сплати рельєфу має глибокі корені в феодальному праві середньовічної Англії, відображаючи складну систему соціальних

та економічних відносин, що склалися в цей час. Ще в ранньофеодальний період, існував правовий звичай сплати спадкового зобов'язання, що мало назву «геріот» (heriot). Останній був пов'язаний з давньогерманськими звичаями, які перейшли до англосаксонського та нормандського звичаєвого права. Сам термін «геріот» походить від давньоанглійського «heregeat», «here-geatwai» і означав «зброя та військове спорядження солдата чи армії»¹. Первинно, в пізній англосаксонській період, геріот був платежем під час успадкування землі тенами (які були прошарком військово-служилої знаті у пізній англосаксонський період історії Британії (VIII – середина XI ст.)), що мав натуральний характер і зазвичай означав право лорда забрати собі найкраще рухоме майно померлого (коні, зброя, такі як меч, щит, спис, шолом тощо) і не залежав від розміру земельної ділянки чи її прибутковості, а також не відрізнявся термінологічно від аналогічного платежу, що сплачувався селянами-кріпаками. Право на такий спадковий платіж виникло із звичаю, згідно з яким король, а потім лорд первинно позичав це військове спорядження, худобу, інвентар своїм службовцям та селянам, які служили йому в війську. Коли помирав орендар, коня та спорядження повертали лорду. Відтак, саксонський геріот або податок на спадщину спочатку мав форму повернення військового спорядження, яке передавалося королю. Проте з часом лорд перестав надавати таке майно, а сам цей звичай трансформувався на обов'язковий спадковий платіж рухомим майном на користь лорда після смерті свого васала або орендаря.

В законах англійського короля Кнута (1016–1035 pp.), містяться норми, які регулювали сплату геріоту, пропонуючи чіткі вказівки про його розмір в залежності від статусу спадкодавця: «І нехай геріоти будуть такими, що відповідають рангу. Для ерла це буде: вісім коней, чотири сидлані та чотири без сидел, чотири шоломи та чотири панцирі, вісім списів і стільки ж щитів, чотири мечі та 200 манкусів² золота. А після цього, для тена короля, що найближчий до нього; чотири коні, два сидлані та два без сидел, два мечі, чотири списа і стільки ж щитів, шолом і панцир та п'ятдесят манкусів золота.... Рельєф графа, що належить королю, – це вісім коней, з яких чотири будуть сидлані та загнздуванні, а з ними чотири нагрудники, чотири шоломи, чотири списа, чотири щити і чотири

1 Chisholm, Hugh, ed. (1911). «Heriot». *Encyclopædia Britannica*. Vol. 13 (11th ed.). Cambridge University Press. P. 364.

2 Манкус (mancosus) – назва, яка використовувалась в Європі раннього середньовіччя для позначення золотої монети, що була еквівалентом ісламського золотого динара вагою 4,25 г золота, або розрахункової одиниці в тридцять срібних пенсів. В один манкус приблизно оцінювалась місячна зарплата кваліфікованого робітника, наприклад, ремісника чи солдата.

мечі. Інші чотири коні – це верхові коні та робочі коні з повідцями та уздечками. Рельєф барона – чотири коні, з яких два будуть сидлані та загнзудуванні, а з ними два нагрудники, два щити, два шоломи, два списа і два мечі. З інших двох коней один буде верховим, а інший – робочим, з повідцями та уздечками. Рельєф вавасора³ для його лорда – це кінь, що належав його батькові в день його смерті; і нагрудник, шолом, щит, спис і меч. І якщо, випадково, він не має цих предметів, то може звільнитися, сплативши сто шилінгів. Рельєф вілана – його найкраща тварина; чи то буде бик, чи кінь, він буде належати його панові. Рельєф того, хто тримає землю за річну оренду, буде таким, як рента за один рік»⁴.

Геріот, як видно, міг мати різні форми залежно від статусу утримувача та умов його служби – для лицарів це часто була зброя або бойові коні, для селян – худоба або інші цінні предмети. Згодом він прийняв форму натурального і грошового платежу (рельєфу), а в норманські часи з спадкоємця вимагалася лише грошова виплата. Таким чином, він став феодалним обтяженням, пов'язаним із правом володіння. Важливою рисою геріоту була його символічна функція: він підкреслював залежність васала або орендаря від лорда і необхідність визнання цієї залежності при кожній зміні власника.

Геріот, відтак, можна розглядати як первісну форму спадкового зобов'язання у феодалному праві, більш пізньою його формою став «рельєф». На відміну від геріоту, який був тісно пов'язаний із саксонськими та скандинавськими звичаями і носив натуральний характер, рельєф поступово трансформувався у грошовий платіж, що відповідав новим феодалним реаліям Англії. Він став своєрідним спадковим обов'язком для васалів, що закріплював залежність від сюзерена та забезпечував стабільний дохід лорда.

Термін «рельєф» походить від латинського «relief» та означає «полегшення» або «вивільнення». У феодалному контексті рельєф позначав спадкове зобов'язання у вигляді податку або платежу, який сплачував сюзеренові спадкоємець померлого васала для підтвердження права на успадкування його земельних володінь. Оскільки феоди в Англії спочатку були надані Вільгельмом Завойовником як винагорода за службу, в

3 Вавасор (vavator) – у середньовічній Англії – феодалний васал (підвасал), наступний за рангом нижче барона, який був утримувачем землі від вищого лорда та мав власних васалів.

4 Select charters and other illustrations of English constitutional history, from the earliest times to the reign of Edward the First by Stubbs, William, Davis, H. W. Oxford: Clarendon Press, 1913. P. 87-88.

рамках феодальної системи не існувало логічного обґрунтування, чому спадкоємець васала повинен успадкувати феод, не надавши лорду-королю аналогічну цінну послугу. Відтак платіж за передачу феоду і розглядався як компенсація за цю відсутню службу. У цьому контексті право спадкоємця васала на успадкування феоду можна порівняти з правом переважної купівлі: лорд наділяв феодом спадкоємця, надаючи йому пріоритет перед іншими потенційними покупцями, якщо спадкоємець сплачував свій рельєф. Така передача мала раціональну цінність, оскільки спадкоємець мав більше досвіду в управлінні спадщиною, ніж будь-яка інша особа. Наприклад, він міг знати про оптимальні сівозміни для різних типів ґрунтів та мікрокліматичних умов, а також мав доступ до місцевої робочої сили, лояльної до його сім'ї, а це, відтак робило спадкоємця більш бажаним кандидатом на управління феодом, оскільки він вже був знайомий з його ресурсами і потребами.

Основна мета рельєфу полягала в забезпеченні фінансових ресурсів для лордів, які втрачали частину своїх доходів внаслідок успадкування. Необхідна сума або встановлювалася довільно лордом, або погоджувалася між сторонами. Поступово виникло уявлення про справедливу й розумну суму, зазвичай еквівалент річного доходу від феоду. Відтак, цей платіж, обчислювався залежно від вартості земель, які успадковувалися. Важливо, що рельєф часто розглядався як форма визнання васалом своїх зобов'язань перед лордом, підкреслюючи структуровану ієрархію феодальних відносин.

Обчислення рельєфу в середньовічній Англії було складним процесом, який залежав від багатьох факторів. Сума, яку спадкоємець мав сплатити своєму лорду, варіювалася в залежності від кількох ключових аспектів, таких як ранг спадкоємця, вартість земельних володінь та регіональних звичаїв. Однією з основних причин варіативності рельєфу була різниця в земельних оцінках, що визначалися на основі прибутковості землі, її продуктивності та соціально-економічних умов, що панували в певному регіоні. А спадкоємець з високим соціальним статусом, наприклад, барон, міг бути зобов'язаний сплатити значно вищий рельєф, ніж нижчий за статусом васал, який успадковував менші володіння. Крім того, вартість рельєфу могла також змінюватися в залежності від специфіки земельної угоди, яка була оформлена між лордом-сюзереном і васалом. Така невизначеність у сумах рельєфу часто призводила до зловживань лордів по відношенню до

спадкоємців своїх васалів у вимаганні непосильних сум рел'єфу за вступ у володіння феодалом та зумовила необхідність чіткої регламентації правового звичаю сплати рел'єфу, що відбулося в ряді важливих документів.

Вагомим кроком на шляху правового регулювання сплати рел'єфу була Велика хартія Генріха I або Коронаційна Хартія 1100 р.⁵, утверджена під час обрання нового монарха. Цей документ був одним із перших, що закріпив у письмовій формі обмеження на королівські привілеї, включаючи вимоги щодо виплат при спадкуванні земель. Хартія Генріха I містила наступні правила сплати рел'єфу: 1) заборона стягнення надмірного рел'єфу – Генріх I зобов'язувався обмежувати рел'єф до «справедливих і законних» розмірів, що мало запобігати непомірним і необґрунтованим стягненням при спадкуванні феодалів і зловживанням з боку корони, яка часто використовувала рел'єф як інструмент для особистого збагачення або покарання непокірних баронів; 2) надання пріоритету прав спадкоємців: Хартія визначала, що спадкоємці баронів і лицарів, які успадковували землі, мали право сплачувати рел'єф, а не ризикували конфіскацією своїх феодалів, підтверджуючи, таким чином, основний принцип успадкування, коли спадкоємці могли бути впевнені, що не втратять своїх прав на володіння через вимоги короля; 3) намагання встановити розміри рел'єфу: хоча у Хартії 1100 р. ще не було конкретних сум рел'єфу, однак сам акт зобов'язував короля утримуватись від «надмірних вимог», що слугувало основою для подальших уточнень, які з'явилися у Великій хартії вольностей 1215 р. Генріх I пообіцяв, що барони та інші феодали будуть звільнені від надмірних рел'єфів і штрафів, створюючи основу для обмежень, які закріпилися у 1215 р.; 4) захист прав неповнолітніх спадкоємців: король зобов'язувався захищати права молодих спадкоємців від перебільшених фінансових вимог, а досягнувши повноліття, такі спадкоємці могли вступити у права володіння без надмірних витрат.

Як видно з аналізу документа, Велика хартія Генріха I заклала основи для регламентації спадкових зобов'язань у праві феодалної Англії, закріпивши захист баронів і обмеження королівської влади у питаннях сплати рел'єфу та підготувала ґрунт для подальших реформ, які забезпечили більшу стабільність феодалної власності. Незважаючи

5 Select documents of English constitutional history, ed. by George Burton Adams and H. Morse Stephens. New York : The Macmillan Company; 1935. P. 5.

на фіксацію норм про сплату рельєфу, зловживання королівської влади при визначенні розміру рельєфу під час спадкування баронських земель продовжились і стали однією з основних причин виступу англійської аристократії проти монархії на початку XIII ст. Це невдоволення врешті-решт призвело до затвердження «Великої хартії вольностей» Іоанном Безземельним у 1215 р. Аристократія вимагала, в тому числі, справедливішого підходу до фінансових зобов'язань, пов'язаних із рельєфом, оскільки їхнє надмірне стягнення створювало загрози стабільності феодальної системи. У результаті цього тиску виникли вимоги про реформування королівських практик довільного стягнення рельєфу, які зрештою знайшли своє відображення в тексті Великої Хартії вольностей, що закріпила певні права баронів і обмежила владу короля. У цій хартії було чітко зазначено права спадкоємців і порядок, відповідно до якого мали відбуватися платежі рельєфу, що забезпечувало більшу прозорість у відносинах між лордами-сюзеренами та васалами.

Регулювання сплати рельєфу у Великій хартії вольностей 1215 р., якому присвячені статті 2 і 3, стало важливим кроком у встановленні справедливих правил спадкових зобов'язань в англійському праві. Зокрема, в статтях Хартії чітко зазначено максимальний розмір рельєфу, що дозволяв спадкоємцям уникати свавільного стягнення. Проголошувалось, що «графи або барони або інша особа, які є утримувачами землі безпосередньо від Корони, які померли, будуть зобов'язані сплатити рельєф у 100 фунтів стерлінгів, а за лицарські лени – 100 шилінгів»⁶. Таке чітке визначення меж рельєфу стало важливим інструментом для контролю за фінансовими вимогами з боку корони та забезпечення справедливості для спадкоємців. Воно забороняло королю безпідставно підвищувати ці суми, що обмежувало його владу. Також визначалось, що якщо спадкове володіння є невеликим або поділяється між кількома спадкоємцями, то величина рельєфу зменшується відповідно, що підкреслювало принцип пропорційності в стягненні рельєфу, запобігаючи надмірним фінансовим навантаженням на тих, хто успадковує менші землі. Ще одним важливим аспектом сплати рельєфу було те, що якщо спадкоємець був неповнолітнім, то рельєф не підлягав сплаті, адже до досягнення ними повноліття король виконував функції опікуна. Завдяки цим статтям, Велика Хартія Вольностей встановила чіткі правила

6 Select documents of English constitutional history, ed. by George Burton Adams and H. Morse Stephens. New York : The Macmillan Company; 1935. P. 42-43.

сплати рел'єфу, які забезпечували баланс між правами корони і правами аристократії та справедливість у феодалних відносинах.

Стягнення рел'єфу фіксувалось і в так званих «Pipe rolls» або «Great Rolls of the Pipe» – щорічних фінансових звітах середньовічної Англії, які фіксували доходи та витрати корони. Вони склалися Королівським казначейством (Exchequer) і ведуть свій початок від правління Генріха I у XII ст., з безперервним записом з 1155 року. Ці документи в основному відображали різні види королівських доходів: податки, ренти, феодалні внески, штрафи та судові збори, а також борги перед короною. В одному з таких звітів часів Генріха III (1222 р.) міститься такий запис: «Ricardus filius Willelmi de Scalariis II pro relevio suo de dimidia baronia...£.50...», що можна перекласти як «отримав від Річарда, сина Вільгельма де Скалярія II, в якості його рел'єфу за половину баронствасуму в ...£50...»⁷. Даний запис чітко відображав ставки рел'єфу, зафіксовані Великою Хартією Вольностей 1215 р., оскільки рел'єф за баронію становив 100 фунтів стерлінгів, відповідно за півбаронії слід було сплатити 50.

Стягування рел'єфу мало значний вплив на соціально-економічні відносини в середньовічній Англії, формуючи не лише економічні структури, але й соціальну ієрархію та відображало складні взаємозв'язки між лордами і васалами, а також їхнє місце в більш широкому контексті феодалної системи. Рел'єф, як спадковий податок, підтверджував право васала на землю, що спадкувалася, і формував економічні умови для переходу земельної власності. Спадкоємці, які сплачували рел'єф, фактично забезпечували стабільність володіння землею, що, в свою чергу, гарантувало лордам продовження доходів від земельних угідь. Важливо зазначити, що розмір рел'єфу часто визначався в залежності від вартості землі та статусу спадкоємця, що в свою чергу могло відображати соціальний статус як самого васала, так і його родини. Це створювало систему, в якій фінансові зобов'язання виступали як показник соціального статусу.

Рел'єф, як спадковий платіж, був важливим елементом феодалної правової системи Англії, відображаючи основні принципи суспільства, в якому земля була джерелом багатства і влади. Стягнення цього податку справляло значний вплив на фінансову стабільність лордів, забезпечуючи їм доходи, необхідні для утримання маєтків і ведення військових кампаній, гарантуючи

7 English Baronies, A Study of their Origin & Descent 1086-1327, I.J. Sanders, Clarendon Press, 1960. P. 30, barony of Caxton, footnote 6.

їм доступ до ресурсів. Політичний аспект рельєфу підкреслював залежність васалів від лордів та сприяв збереженню лояльності та виконанню феодалних обов'язків. Сплата рельєфу підтверджувала права лордів на землю, зміцнюючи їхню владу, а також сприяла централізації королівської влади, надаючи монарху додаткові доходи та контроль над феодалною аристократією. У соціальному контексті рельєф підкреслював феодалну ієрархію і взаємозалежність між лордом і васалом, а сплата цього податку символізувала визнання васалом своїх зобов'язань, що підтримувало стабільність відносин у феодалному суспільстві. Таким чином, рельєф, як спадковий платіж, забезпечував економічну стабільність, підтримував політичну владу лордів і короля, а також сприяв збереженню соціального порядку. Право на стягнення рельєфу при спадкуванні феодин в Англії зберігалось протягом усього середньовіччя і було скасоване лише у 1646 р., під час Англійської революції.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-137-144

СЕРГІЄНКО Тетяна Іванівна,

канд. політ. наук, доцент,

доцент кафедри бізнесу та управління,

Національний університет «Запорізька політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-4654-9248

КУРТА Олександр Олександрович,

аспірант 2-го року навчання спеціальність 052 «Політологія»,

Національний університет «Запорізька політехніка»

ORCID ID: 0009-0003-4747-3323

СЛАСТИН Віталій Олександрович,

аспірант 2-го року навчання спеціальність 052 «Політологія»,

Національний університет «Запорізька політехніка»

ORCID ID: 0009-0006-8799-4280

Україна

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В УМОВАХ ПОСТПРАВДИ: ЗМІНИ У ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ТА ВПЛИВ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ

Актуальність теми дослідження. Реалії сьогодення свідчать, що інформаційні технології, медіа та соціальні мережі стали ключовими факторами у формуванні громадської думки, змінюючи не тільки політичну комуніка-